

Əhməd Ağaoğlunun xatirələrində Ziya Göyalpın bədii-sənədli obrazı

Aysel Əfəndiyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Annotasiya. Ə.Ağaoğlunun yazılı irsinin mühüm bir qismini Türk dünyasının böyük simaları barədə xatirələr təşkil edir. Bu baxımdan, onun “Ziya Göyalpə dair bəzi xatirələrim” adlı yazısı bu böyük millətpərvər, filosof, şair, ictimai xadimin bədii-sənədli obrazını canlandırması ilə diqqəti cəlb edir. Bu məqalədə həmin xatirələr ilk dəfə olaraq təhlilə cəlb edilib, dəyərləndirilir.

Sözügedən əsər Ziya Göyalpın vəfatının ildönümü münasibəti ilə “Cümhuriyyət” qəzetində dərc olunmuşdur. Xatirələrdə böyük mütəfəkkirin ictimai-siyasi, fəlsəfi görüşləri, xarakteri haqqında yazılanlar müəllifin onunla son dərəcə yaxın münasibətlərinin və şəxsiyyətinə verdiyi yüksək dəyərin ifadəsidir.

Məqalədə belə bir yekun qənaət ifadə olunur ki, Ə.Ağaoğlunun haqqında bəhs edilən əsəri Ziya Göyalpın obrazını fərqli yönləri ilə gözlərimiz qarşısında canlandırırsa, digər tərəfdən də xatirə müəllifinin dünyagörüşü, məsləkdaşları ilə münasibətləri haqqında təsəvvürlərimizi dolğunlaşdırır.

Açar sözlər: “Cümhuriyyət” qəzeti, Ziya Göyalp, mühacirət ədəbiyyatı, xatirələr, bədii-sənədli obraz

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 10.05.2024; qəbul edilib – 20.05.2024

Literary-documentary image of Ziya Goyalp in the memories of Ahmet Agaoglu

Aysel Efendiyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Abstract. Memories about the great figures of the Turkic world constitute an important part of A.Agaoglu's written heritage. From this point of view, his article “Some of my memories about Ziya Goyalp” attracts attention with animation the literary-documentary image of this great nationalist, philosopher, poet, public figure. In this article, these memories are analyzed and evaluated for the first time.

The work we are talking about was published in “Jumhuriyet” newspaper on the occasion of Ziya Goyalp's death anniversary. What is written in the memories about the great thinker's socio-political, philosophical views and character is an expression of the author's extremely close relationship with him and the high value that he gives to his personality.

The article concludes that the work of A.Agaoglu, which we are talking about, on the one hand, revives the image of Ziya Göyälp in front of our eyes with different aspects, on the other hand, the memoir fills our imaginations about the author's worldview and relations with colleagues.

Keywords: “Jumhuriyet” newspaper, Ziya Goyalp, immigration literature, memories, literary-documentary image

Article history: received – 10.05.2024; accepted – 20.05.2024

Giriş / Introduction

Ə.Ağaoğlunun yazılı irsinin mühüm bir qismini Türk dünyasının böyük simaları barədə xatirələr təşkil edir. Bu baxımdan, onun “Ziya Göyälpa dair bəzi xatirələrim” adlı yazısı böyük millətpərvər, filosof, şair, ictimai xadim Ziya Göyälpin bədii-sənədli obrazını canlandırması ilə diqqəti cəlb edir. Bu məqalədə həmin xatirələr ilk dəfə olaraq təhlilə cəlb edilib, dəyərləndirilir.

Əsas hissə / Main Part

Ə.Ağaoğlunun Ziya Göyälpin vəfatının ildönümü münasibəti ilə yazdığı və “Cümhuriyyət” qəzetində dərc edilmiş “Ziya Göyälpa dair bəzi xatirələrim” [1] adlı əsəri həmcə böyük olmasa da, məzmun etibarı ilə diqqətəlayiqdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ə.Ağaoğlunun “Türk yurdu” dərgisində (cild 1, sayı 3, dekabr 1924, s.163-191) dərc etdirdiyi “Ziya Göyälp bəy” adlı irihəcmli bioqrafik məqaləsini prof.dr. Rəmzi Dəmir latın əlifbasına transfoneliterasiya etmiş, bəzi terminlərlə bağlı şərhlər vermiş, əsərin rahat oxunması üçün iç-başlıqlara bölmüş, “Ön söz” yazmış və “Ziya Göyälp, türk düşüncə tarixindəki yeri” [2] adı ilə nəşr etdirmişdir. Rəmzi Dəmir “Ön söz”də kitabı yeni nəsil oxucularını türk düşüncə tarixi ilə maraqlandırmaq, tanış etmək məqsədilə hazırladığını vurğulayır. O, yazır: “Bu günə dəyin Ziya Göyälp (1876-1924) ilə ilgili bir çox bioqrafi qələmə alındı; ancaq bunlar arasında özəlliklə üç dənəsinin, yəni Əhməd Ağaoğlu, Emin Erişirgil və Hilmi Ziya Ülkənin bioqrafilərinin fərqli bir yeri vardır, çünki onlar ustadı çox daha yaxından tanıma fürsətinə nail olmuşlardır” [2, s.7].

Ə.Ağaoğlunun yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz məqaləsini oxuduqca da müəllifin Ziya Göyälpi nə qədər yaxından tanıdığına, ona necə böyük dəyər verdiyinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, Malta sürgünündən övladlarına yazdığı məktublarından [3] da Ziyanın Ə.Ağaoğlunun həyatında önəmli yer tutduğunu, onun üçün əziz olduğunu anlayırıq.

Xatirə müəllifi Ziya Göyälpla Türkiyəyə mühacirətinin ilk ilində tanış olduğunu, ilk dəfədən aralarında dərin və qırılmaz əlaqə yarandığını, daima bir yerdə çalışdığını qeyd edir. O, yazır: “Gündüzləri Darülfünunda, “Türk yurdu”nda və axşamları da ya Türk Ocağında və ya evlərimizdə birləşiyorduk. Mütərəkdən sonra isə gərək Malta əsarəti zamanında və gərək Ankarada bir-birimizdən ayrılmazdıq. Bu sıx əlaqə mənə Ziya Göyälpi, onun dış və iç yüzünü hər kəsdən fazla görmək imkanını verdi.

Ziya qafası, zəkası və təfəkkür tərzi etibarilə tam bir avropalı yaşayış tərzi, mişvari (burada: görünüş – A.Ə.) etibarilə bir şərqli idi” [1, s.3].

Ə.Ağaoğlu qəhrəmanının obrazını o qədər məhəbbətlə, məharətlə təsvir edir, elə müqayisələr aparır, elə kəlmələr seçir ki, oxucuda Ziya Göyälp şəxsiyyəti ilə bağlı xoş təsəvvürlər formalaşır. Ziya Göyälp Osmanlının Əhməd Rəfiq və Cövdət Paşalar kimi, Midhət Əfəndi, Şəmsəddin Sami, Əmrullah Əfəndilər kimi ensiklopedik zəkəartək özünü yetişdirmişdir, lakin onlar kimi “yalnız təqlidçi, yalnız nəqlçi deyildi”, o, “eyni zamanda yaradıcı idi. Gah türk dili, şeiri, gah tarixi, hüququ və gah da dinilə məşğul olur, bu sahələr ətrafında münəqişələr açaraq, türk ziyalılarını düşünməyə,

mütaliyəyə sövq edir, “bu fəaliyyətdə ərəbcə və farsca vüqufu və Şərq mədəniyyətilə aşinalığı, kəndisi üçün müvəffəqiyyətlər təmininə mədar (burada: səbəb – A.Ə.) oluyordu” [1, s.3].

Ə.Ağaoğluna görə, Ziya Göyalp Avropanı görməmiş, fəqət görənlərdən yaxşı anlamışdı. Ziya Göyalp fransız dilində müntəzəm şəkildə təhsil almamış, ömrünün sonuna qədər də bu dildə sərbəst danışa bilməmişdi, lakin buna baxmayaraq, fransızcanı incəliklərinə qədər qavramışdı. Hətta Ə.Ağaoğlu anlaşılmaması çətin olan əsərləri Ziya kimi asanlıqla anlayanların sayının çox az olduğunu da qeyd edir. Çünki Ziyanın daimi məşğuliyyəti mütaliə idi və elə bir elm sahəsi, elə bir mövzu yox idi ki, onun diqqətini çəkməsin.

Ziya Göyalp Fransa sosiologiya məktəbinin banisi, sosiologiyanın müstəqil elm kimi əsasını qoyanlardan biri David Emil Durkheymin (1858-1917) irsini dərindən mənimsəmiş, “onun məktəbini, hətta yanlış tərəflərilə bərabər mənimsəyərək, Türkiyədə bu məktəbin yapılmasına pək çox xidmət etdi. ...Aldığı məktəbin düsturlarını mənsub olduğu mühitə tətbiq edərək, bu mühitin müxtəlif həyat qaynaqlarını tədqiq ediyor, bu qaynaqların mahiyyətini təyin və onlara istiqamət verməyə çalışıyordu [1, s.3].

Ə.Ağaoğlu əqidə dostunun bütün fikirlərini kor-koranə qəbul etmir, yeri gələndə onunla razılaşmadığı məqamları da dilə gətirirdi. Yazırdı ki, Ziya irəli sürdüyü bütün fikirlərdə haqlı deyildi. Məsələn, onun məşhur “haqq yox, vəzifə var, fərd yox, camaat var” düsturu münaqişə predmetidir. Ə.Ağaoğlu Ziya Göyalp şəxsiyyətinin bütün tərəflərini görməyi və dəyərləndirməyi bacaran qələm sahibidir. O, Ziyada iki, hətta üç şəxsiyyətin olduğuna diqqəti çəkir və xatalarının da səbəbini bir şəxsiyyətin üç yerə bölünməsində görürdü: “Birisini mütəfəkkir Ziya, ikincisi məmləkətin müqəddəratını əlinə almış, böyük siyasi bir təşəkkülün başında bulunan Ziya, üçüncüsü də mütəəssib (fanatik – A.Ə.) dərəcəsinə varan “türkçü” Ziya! [1, s.3].

Ə.Ağaoğlunun fikrincə, türklüyü ucaltmaq, “onu bir şərəf hilalı ilə zinətləndirmək eşq və həvəsi” Ziyanın xətlərinin qaynağıdır. Lakin bu xətlərlə yanaşı, Ziyanın türklüyə nə qədər geniş üfüqlər açdığını vurğulayan müəllif yazır:

“Onun təsnif və sintez qüdrəti həqiqətən heyrətverici idi. Türk ictimaiyyətində nəyə təmas edərsə, anıda təhəqqüqü lazım gələn bir məfkurə (bu təbir onundur) çıxarır. Məsələn, türk ictimai bünyəsi (quruluşu – A.Ə.) türk hüququ, türk ailəsi, əsasda avropanınkınnın eynidir. Binaənaleyh, bütün bu sahələrdə o əsasa rücu (müraciət – A.Ə.) etməlidir. Mütəfəkkir Ziyanın yaradıcı zəkası, işlə, onun bütün qiymət və əhəmiyyəti, feilən Ziya qədər kəndi zamanı üzərinə təsir yapmış, başqa bir türk mütəfəkkiri göstəriləməz! Onun təsiri bu gün belə şeirdə, ədəbiyyatda, lisanda, fikri cərəyanlarda barizdir!” [1, s.3].

Xatirələrdə böyük mütəfəkkirin ictimai-siyasi, fəlsəfi görüşləri, xarakteri haqqında yazılanlar müəllifin onunla son dərəcə yaxın münasibətlərinin və şəxsiyyətinə verdiyi yüksək dəyərin ifadəsidir. Bütün əsərlərini yataqda qələmə alan, zəkasına və ağına hər kəsin hörmət etdiyi Ziya təvazökar və utancaq, hər cür dünyəvi ehtiraslardan uzaq, eyni zamanda həzin, istehzaya və etirazlara təhəmmül edə bilməyən, ayıq-sayıq, yad mühitdə çaşıb qalan, nə edəcəyini bilməyən, boynunu büküb, əllərini əlinin üstünə qoyub gözlərini önünə dikərək “atıl-atıl baxan”, paraya və məqama əsla qiymət və əhəmiyyət verməyən insandır. Ə.Ağaoğlu özünün “Mütərəkə və sürgün xatirələri” adlı əsərində də Z.Göyalpın bu xarakterinin bu cəhətinə diqqət çəkərək yazır: “Ziya Göyalp məhkəmə hüsurunda dəxi dostlarınca pək məlum olan o tavrı-məhçubəsini almış imiş. Yəni əllərini qovuşduraraq və boynunu bükərək yerə bakıyormuş” [4, s.71].

Z.Göyalpın ən çətin, çıxılmaz vəziyyətlərdə özü və dostları üçün bir təsəlli nöqtəsi, bir ümid yeri tapdığını qeyd edən Ə.Ağaoğlu Malta sürgününü xatırlayır: “Heç unutmam, ingilislər bizi Maltaya götürürlər. Ziya dərhal bir nəzəriyyə çıxardı və arkadaşlara xitabən: “İnsanda iki şəxsiyyət vardır: Mələk və şeytan! İngilislər bizim şeytan şəxsiyyətimizi götürürlər, mələk şəxsiyyətimiz məmləkətdədir, orada çalışıyor, işliyor, ingilislər ona toxunamazlar! Bir çoxları təbii qafa salladılar və Allah ağıllar versin!” dedilər” [1, s.3].

Nəticə / Conclusion

Məqalədə belə bir yekun qənaət ifadə olunur ki, Ə. Ağaoğlunun haqqında bəhs edilən əsəri Ziya Göyalpın obrazını fərqli yönləri ilə gözlərimiz qarşısında canlandırırsa, digər tərəfdən də xatirə müəllifinin dünyagörüşü, məsləkdaşları ilə münasibətləri haqqında təsəvvürlərimizi dolğunlaşdırır.

Ədəbiyyat / References

1. Ağaoğlu, A. Ziya Gökalpa dair bazı hatıralarım // – İstanbul: Cumhuriyet, – 1934, 27 teşrinievvel. sayı 3764, – s.3.
2. Ağaoğlu, A. Ziya Gökalp, türk düşüncə tarixindəki yeri / A. Ağaoğlu. – İstanbul: Lotus yayınevi, – 2020. – 58 s.
3. Ağaoğlu, A. Malta sürgünlüğündən gözümlün nurlarına mektuplar / A. Ağaoğlu. – İstanbul: Ayhan matbaası, – 2021. – 268 s.
4. Ağaoğlu, A. Mütareke və sürgün hatıraları / A. Ağaoğlu. – İstanbul: Doğu kitabevi, – 2010. – 168 s.

Художественно-документальный образ Зия Гёкальпа в воспоминаниях Ахмета Агаоглу

Айсель Эфендиева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: aysel.efendiyeva92@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4319-1655

Резюме. Воспоминания о великих деятелях тюркского мира составляют значительную часть письменного наследия А. Агаоглу. С этой точки зрения его публикация “Мои некоторые воспоминания о Зия Гёкальпе” привлекает внимание своим изображением художественно-документального образа этого великого патриота, философа, поэта общественного деятеля. Данные воспоминания впервые становятся объектом исследования, получив объективную оценку.

Вышеупомянутое произведение было опубликовано в газете “Джумхурият” по случаю годовщины смерти Зия Гёкальпа. Описанные в воспоминаниях общественно-политические, философские взгляды и характер великого мыслителя свидетельствуют об очень тесной связи автора с ним и о высоком почтении личности Зия Гёкальпа.

Автор данной статьи приходит к выводу, что, хотя произведение А. Агаоглу и демонстрирует различные аспекты образа Зия Гёкальпа, оно одновременно расширяет наши представления о мировоззрении самого автора воспоминаний и его отношениях с соратниками.

Ключевые слова: газета “Джумхурият”, Зия Гёкальп, эмигрантская литература, воспоминания, художественно-документальный образ